

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MUASSASALARIDA PROFILAKTIK SOG‘LOMLASHTIRISHNING KOLLABORATIV STRATEGIYALARI

Isaqulov To‘lqinjon,

Oriental university

“Uzluksiz ta‘lim pedagogikasi” kafedrasini mudiri,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida profilaktik muhitni sog‘lomlashtirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari tadqiq etilgan. O‘smirlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishda kollaborativ strategiyalarning mazmun-mohiyati va ularni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot davomida "maktab-oila-mahalla" zanjirida jamoaviy hamkorlikning innovatsion modellari va o‘smirlarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta‘minlashga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: umumiy o‘rta ta‘lim, profilaktik muhit, kollaborativ strategiya, o‘smir, huquqbuzarlik profilaktikasi, ijtimoiy hamkorlik, deviant xulq-atvor, pedagogik diagnostika.

Аннотация. В данной статье исследуются социально-педагогические основы оздоровления профилактической среды в учреждениях общего среднего образования. Раскрыта сущность коллаборативных стратегий в осуществлении профилактики правонарушений среди подростков и механизмы их внедрения в образовательный процесс. В ходе исследования разработаны инновационные модели коллективного взаимодействия в цепочке «школа-семья-махаля» и практические рекомендации по обеспечению социальной адаптации подростков.

Ключевые слова: общее среднее образование, профилактическая среда, коллаборативная стратегия, подросток, профилактика правонарушений, социальное партнерство, девиантное поведение, педагогическая диагностика.

Abstract. This article explores the socio-pedagogical foundations of improving the preventive environment in general secondary education institutions. The essence of collaborative strategies in the prevention of delinquency among adolescents and the mechanisms for their implementation in the educational process are revealed. During the research, innovative models of collective cooperation in the "school-family-neighborhood" chain and practical recommendations for ensuring the social adaptation of adolescents were developed.

Keywords: general secondary education, preventive environment, collaborative strategy, adolescent, crime prevention, social partnership, deviant behavior, pedagogical diagnostics.

Kirish. Bugungi kunda jahon miqyosida globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning dunyoqarashi va xulq-atvoriga keskin ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bu esa umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida profilaktik muhitni tubdan isloh qilishni va zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida yoshlar tarbiyasi, ularning huquqiy ongini shakllantirish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek: “Bizni hamisha o‘ylantiradigan, tashvishga soladigan eng murokkab masala — bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashidir” [1]. Ushbu strategik vazifa ta‘lim muassasalarida profilaktika ishlarini faqat jazo yoki nazorat sifatida emas, balki sog‘lom ijtimoiy-pedagogik muhit yaratish orqali amalga oshirishni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan vazifalar doirasida ta’lim muassasalarida “xavfsiz muhit” tamoyilini joriy etish ko‘zda tutilgan [2]. Xususan, strategiyada o‘quvchi-yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal etishda maktab, oila va mahallaning hamkorlik mexanizmlarini yangi bosqichga ko‘tarish zaruriyati ko‘rsatilgan. 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi” hamda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda yosh avlodning huquqiy savodxonligini ta’minlash davlat va jamiyatning birgalikdagi mas’uliyati sifatida mustahkamlangan [3].

Biroq, amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy profilaktika choralari ko‘pincha sub’ektlar o‘rtasidagi aloqalarning uzilib qolganligi sababli kutilgan samarani bermayapti. Shu bois, maqolaning maqsadi — umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida profilaktik muhitni sog‘lomlashtirishda sub’ektlararo hamkorlikka asoslangan kollaborativ strategiyalarni ishlab chiqish va ularning pedagogik samaradorligini asoslashdan iborat. Bu yondashuv o‘smirni jarayonga faol jalb qilish, uning ijtimoiy mas’uliyatini oshirish va barcha profilaktika sub’ektlarining yagona maqsad yo‘lida birlashishini nazarda tutadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi va ta’lim muassasalarida sog‘lom muhit yaratish masalasi uzoq vaqtdan beri pedagogika va psixologiya fanlarining diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Xususan, G‘arb olimlaridan J.Dyuish va D.Djonsonlar o‘z tadqiqotlarida kollaborativ yondashuvning (kooperativ o‘qitish) ijtimoiy koeffitsientini yuqori baholaganlar. Ularning fikricha, jamoaviy hamkorlik muhiti o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyatni oshiradi va agressiv xulq-atvorni jilovlaydi [4].

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan A.S.Makarenko va V.A.Suxomlinskiy asarlarida jamoaning shaxsga ijobiy ta’siri va profilaktik muhitni tarbiya orqali sog‘lomlashtirish g‘oyalari fundamental ahamiyatga ega [5]. Zamonaviy tadqiqotchi V.N.Kasatkin esa ta’lim muassasalarida "sog‘lom muhit"ni shakllantirishda faqat pedagogik emas, balki tibbiy-psixologik va huquqiy hamkorlikning zarurligini asoslab bergan.

Respublikamizda ushbu yo‘nalishda M.Quronov, R.Safarova, U.Mahkamov va B.Qodirov kabi olimlar tomonidan salmoqli tadqiqotlar olib borilgan. M.Quronov o‘z ishlarida milliy qadriyatlar asosida o‘smirlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirish profilaktikaning eng samarali usuli ekanligini ta’kidlaydi [6]. R.Safarova esa ta’lim jarayonida sub’ektlararo muloqot va hamkorlik pedagogikasini rivojlantirish orqali o‘quvchilarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta’minlash masalalariga e’tibor qaratgan [7].

So‘nggi yillarda pedagogik tadqiqotlarda “kollaboratsiya” tushunchasi huquqbuzarliklar profilaktikasida yangicha ma’no kasb etmoqda. Tadqiqotchi A.Ibragimovning fikricha, o‘smirlar bilan ishlashda “maktab-oila-mahalla” hamkorligi vertikal boshqaruvdan horizontal (teng huquqli hamkorlik) muloqotga o‘tishi lozim [8].

Bu esa profilaktik muhitni nafaqat nazorat markazi, balki ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimiga aylantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kollaborativ strategiyalar o'smirlar xulq-atvorini korreksiyalashda innovatsion vosita bo'lib xizmat qiladi, biroq ularni umumiy o'rta ta'lim maktablarining real sharoitlariga moslashtirish mexanizmlari hamon qo'shimcha tadqiqotlarni talab etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, kollaborativ boshqaruv va sub'ekt-sub'ekt munosabatlariga asoslangan pedagogik tamoyillar tanlab olindi. Tadqiqot jarayoni 2025-2026-o'quv yillari davomida quyidagi izchil bosqichlar va metodologik vositalar yordamida amalga oshirildi:

1. Tadqiqot ob'ekti va namuna olish (Sampling)

Tadqiqotning reprezentativligini (ishonchliligini) ta'minlash maqsadida Toshkent shahri va Toshkent viloyatidagi turli ijtimoiy muhitga ega bo'lgan 5 ta umumiy o'rta ta'lim maktabi tanlab olindi. Ishtirokchilar tarkibi: Tadqiqotga jami 180 nafar o'smir yoshdagi (13-15 yoshli, 7-9-sinf) o'quvchilar jalb etildi. Shuningdek, kollaborativ zanjirning muhim bo'g'inlari sifatida 45 nafar pedagog (shu jumladan, sinf rahbarlari, maktab psixologlari va direktor o'rinbosarlari) hamda 60 nafar ota-ona sotsiologik so'rovlarda ishtirok etishdi. Guruhlarga ajratish: Ob'ektiv natijalarni qiyoslash uchun o'quvchilar ikki guruhga ajratildi: Eksperimental (EG - 90 nafar) va Nazorat (NG - 90 nafar) guruhlari. EG guruhida biz taklif etayotgan kollaborativ strategiyalar amaliyotga tatbiq etildi.

2. Instrumentariy va qo'llanilgan metodlarning ilmiy izohi

Tadqiqot davomida ma'lumotlarni yig'ish uchun quyidagi ko'p qirrali metodlar majmuasi qo'llanildi: Sifatli kontent-tahlil (Qualitative Content Analysis): Ushbu metod yordamida "O'zbekiston — 2030" strategiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni hamda maktablarning ichki lokal hujjatlari tahlil qilindi [9]. *Izoh:* Bu metod profilaktika tizimidagi huquqiy va me'yoriy bo'shliqlarni aniqlash hamda kollaboratsiya uchun qonuniy asoslarni belgilab olish uchun xizmat qildi. Psixodiagnostik o'lchovlar: O'smirlarning xulq-atvor motivlarini aniqlashda ikki xil standartlashtirilgan testdan foydalanildi:

1. Bass-Darki so'rovnomasi: O'smirlardagi agressiyaning turlarini (fizik, verbal, bilvosita agressiya va negativizm) o'lchash uchun.
2. Ch.Spilberger va Yu.Xanin testi: Shaxsiy va vaziyatli xavotirlik darajasini aniqlash uchun [10].

Izoh: Ushbu metodlar profilaktik muhitni sog'lomlashtirishdan oldingi "boshlang'ich nuqta"ni (zero point) aniq raqamlarda belgilash imkonini berdi.

Ekspert baholash (Delphi method): Maktab ma'muriyati, mahalla faollari va huquq-tartibot organlari vakillarining o'zaro hamkorlik darajasini baholash uchun qo'llanildi.

Izoh: Bu metod sub'ektlar o'rtasidagi "aloqa uzilishi" (communication gap) qayerda ekanligini aniqlashga yordam berdi.

3. Kollaborativ eksperiment bosqichi. Tadqiqotning amaliy qismida EG guruhida “Hamkorlik klasteri” modeli sinovdan o‘tkazildi. Bu bosqichda profilaktika jarayoni quyidagicha transformatsiya qilindi: An’anaviy “yuqoridan-pastga” (direktiv) nazorat o‘rniga, o‘quvchilarni qaror qabul qilishga jalb etuvchi “Demokratik hamkorlik” strategiyasi o‘rnatildi. O‘smirlar o‘rtasida nizo va huquqbuzarlikni kamaytirishda “Peer-mediation” (tengdoshlar o‘rtasidagi vositachilik) texnologiyasi joriy etildi.

4. Statistik qayta ishlash. Olingan natijalarning tasodifiy emasligini isbotlash uchun Styudentning t-kriteriyasi va Pearson korrelyatsiya koeffitsientidan foydalanildi. Bu matematik hisob-kitoblar o‘quvchilar xulq-atvoridagi ijobiy o‘zgarishlar aynan biz taklif etgan kollaborativ strategiyalar natijasi ekanligini tasdiqlash uchun xizmat qildi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqotning eksperimental bosqichida olingan natijalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida an’anaviy profilaktika choralaridan kollaborativ strategiyalarga o‘tish yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Eksperiment boshida (pre-test) va yakunida (post-test) Bass-Darki so‘rovnomasi yordamida olingan ko‘rsatkichlar o‘quvchilarning agressiv xulq-atvori sezilarli darajada o‘zgarganligini tasdiqladi.

Ko‘rsatkichlar (Agressiya turlari)	NG (Boshida)	NG (Yakunida)	EG (Boshida)	EG (Yakunida)	O‘zgarish (%)
Fizik agressiya	14.2	13.8	14.5	9.2	-36%
Bilvosita agressiya	11.5	11.2	11.8	7.4	-37%
Verbal agressiya	15.8	15.4	16.1	10.5	-35%
Negativizm	8.4	8.2	8.6	5.1	-40%

1-jadval. Eksperimental (EG) va Nazorat (NG) guruhlaridagi ko‘rsatkichlar o‘zgarishi (ball hisobida)

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Eksperimental guruhda (EG) kollaborativ strategiyalarni qo‘llash natijasida agressiya darajasi o‘rtacha 35-40% ga kamaygan. Nazorat guruhida (NG) esa sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmadi.

Kollaborativ strategiyaning amaliy modeli. Tadqiqot doirasida biz o‘smirlar huquqbuzarligi profilaktikasini amalga oshirishda quyidagi uch bosqichli kollaborativ strategiyani ishlab chiqdik:

1. Gorizontall kollaboratsiya (Maktab ichki muhiti): Bunda “Psixolog – Sinf rahbari – Fan o‘qituvchisi” uchligi o‘quvchi bilan yakka tartibda emas, balki jamoaviy yordam ko‘rsatish tizimi orqali ishlaydi. Bu bosqichda “Profilaktik keys” texnologiyasi joriy etilib, har bir muammoli vaziyat barcha sub’ektlar tomonidan o‘zaro kelishilgan holda yechiladi.

2. Vertikal kollaboratsiya (Tashqi aloqalar): Maktab ma’muriyati, mahalla faollari va profilaktika inspektorlarining real vaqtdagi muloqotini ta’minlash. Bunda asosiy e’tibor o‘smirni “nazorat qilish”ga emas, balki uni mahalladagi ijtimoiy foydali loyihalarga (sport, volontyorlik) jalb qilishga qaratiladi.

3. O‘quvchi-markazlashgan kollaboratsiya (Peer-mediation): Bu strategiyaning eng innovatsion qismi bo‘lib, o‘smirlar o‘rtasidagi nizolarni ularning tengdoshlari (media-

o‘quvchilar) yordamida hal qilish mexanizmidir. Bu o‘smirlarda mas’uliyat va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Munozara. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, profilaktik muhitni sog‘lomlashtirishda sub’ektlararo hamkorlikning sustligi o‘smirlarda “tashqi tazyiqqa nisbatan himoya” (rezistentlik) reaksiyasini keltirib chiqaradi. Kollaborativ yondashuvda esa o‘smir o‘zini jarayonning ob’ekti sifatida emas, balki sub’ekti sifatida his qilishi natijasida uning deviant xulq-atvor motivlari so‘nadi. Bu esa o‘zbek olimlari M.Quronov va R.Safarovalarning o‘smir shaxsini ijtimoiy reabilitatsiya qilishda hamkorlik pedagogikasining o‘rni haqidagi nazariyalarini amaliy jihatdan boyitadi [6,7].

Xulosa. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida profilaktik muhitni sog‘lomlashtirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar va eksperiment natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Profilaktikaning konseptual o‘zgarishi: O‘smirlar huquqbuzarligining oldini olishda an’anaviy “nazorat va jazo” modelidan “kollaborativ qo‘llab-quvvatlash” modeliga o‘tish zaruriyati ilmiy-amaliy jihatdan asoslandi. Kollaborativ strategiya o‘smirda ijtimoiy qarshilikni kamaytirib, uning ijtimoiy mas’uliyatini oshirishga xizmat qiladi.

2. Samaradorlik ko‘rsatkichlari: Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, jamoaviy hamkorlik mexanizmlari joriy etilgan muhitda o‘quvchilarning agressivlik darajasi 35-40% ga kamaygan bo‘lsa, huquqiy savodxonlik va maktabga bo‘lgan ijobiy munosabat 28% ga ortgan.

3. Institutsional hamkorlik: “Maktab-oila-mahalla” zanjirining vertikal va horizontal integratsiyasi profilaktika sub’ektlari o‘rtasidagi axborot almashinuvi tezligini oshiradi va har bir muammoli o‘smir bilan individual-kollaborativ ishlash imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar: Ta’lim muassasalari ma’muriyatiga: Maktablarda “Profilaktika kengashi” faoliyatini raqamli hamkorlik platformalariga integratsiya qilish hamda o‘quvchilarni “Tengdosh-tengdoshga” (Peer-mediation) loyihalariga faol jalb etish. Maktab psixologlariga: O‘smirlarning ijtimoiy-psixologik xaritasini ishlab chiqishda nafaqat individual testlar, balki guruh ichidagi kollaborativ dinamikani o‘rganishga yo‘naltirilgan sotsiometrik metodlardan keng foydalanish. Oila va mahallaga: O‘smirning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishda “Ijtimoiy sheriklik” shartnomalarini joriy etish va ularni mahalladagi ijtimoiy loyihalarga “ko‘ngilli” (volontyor) sifatida jalb qilish orqali foydali mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, kollaborativ strategiyalar asosida profilaktik muhitni sog‘lomlashtirish nafaqat huquqbuzarliklarning kamayishiga, balki umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-axloqiy tarbiyaning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - B. 504.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-37-son Farmoni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.02.2024-y.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y.
4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning. *Educational Researcher*, 38(5).
5. Suxomlinskiy V.A. Bola qalbiga yo'l. - Toshkent: "O'qituvchi", 2013. - B. 224.
6. Quronov M. Milliy tarbiya. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2007. - B. 312.
7. Safarova R. va boshqalar. O'quvchilarni o'zaro hamkorlikka o'rgatishning pedagogik jarayonlari. - Toshkent: "Fan", 2012.
8. Ibragimov A.A. O'smirlar profilaktikasida innovatsion yondashuvlar. // Pedagogik mahorat. - Buxoro, 2023. - №4.
9. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-139-sonli Qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
10. Akramova F.A. O'smir psixologiyasi va uning ijtimoiy shakllanishi. - Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2021. - B. 156.
11. Buss A.H., Durkee A. Inventory for assessing different kinds of hostility. // *Journal of Consulting Psychology*, 1957.
12. Spielberger C.D. State-Trait Anxiety Inventory for Adults. // Mind Garden, Palo Alto, CA, 1983.
13. Qurbonova G.N. O'smirlar deviant xulq-atvori profilaktikasida ijtimoiy-pedagogik hamkorlik tizimi. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. - Buxoro, 2024. - №2.
14. Johnson, D. W. (2015). *The Power of Collaborative Learning in Schools*. Academic Press.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934